DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-23

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пасічник Наталя Олексіївна,
доктор історичних наук, професор,
заступник начальника відділу організації наукової діяльності –
завідувач відділення організації наукової роботи
Донецького державного університету внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький,
Кіровоградська область, 25000, Україна

Ріжняк Ренат Ярославович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький,
Кіровоградська область, 25000, Україна

Хитровський Дмитро Володимирович,
старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький,
Кіровоградська область, 25000, Україна

Вступ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила масштабну гуманітарну кризу та стала безпрецедентним викликом для національної системи забезпечення і захисту прав людини. Однією з найбільш уразливих категорій населення в умовах війни є діти, права та законні інтереси яких зазнають системних порушень унаслідок бойових дій, тимчасової окупації окремих територій, вимушеного переміщення населення, руйнування соціальної інфраструктури, втрати членів сім'ї, психологічної травматизації та інших негативних факторів воєнного часу. Війна суттєво трансформувала механізми реалізації та охорони прав дитини, зумовивши

необхідність адаптації існуючих правових та інституційних механізмів до нових умов функціонування держави.

В сучасних умовах проблема захисту прав дитини набуває не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного значення, оскільки злочини проти дітей у період збройного конфлікту розглядаються як грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Загибель і поранення дітей, незаконне переміщення та депортація, вербування, сексуальне насильство, обмеження доступу до освіти, медичної допомоги й соціальних послуг становлять серйозну загрозу не лише фізичному й психічному здоров'ю дітей, а й демографічній та гуманітарній безпеці держави загалом. За цих умов особливого значення набуває формування ефективної системи механізмів захисту прав дитини, здатної забезпечити оперативне реагування на виклики воєнного стану й гарантувати дотримання міжнародних стандартів у сфері охорони дитинства. Особливу увагу слід приділити проблемі депортації та примусового переміщення українських дітей з тимчасово окупованих територій. Такі дії суперечать нормам міжнародного гуманітарного права й можуть кваліфікуватися як воєнні злочини. У зв'язку з цим важливого значення набуває міжнародна співпраця України з міжнародними організаціями, іноземними державами та міжнародними судовими інституціями у сфері документування злочинів проти дітей, встановлення місцеперебування депортованих осіб і забезпечення їх повернення.

В умовах воєнного стану система захисту прав дитини набуває комплексного характеру та охоплює нормативно-правові, інституційні, організаційні, соціальні, гуманітарні й міжнародно-правові механізми. Її ефективність визначається не лише наявністю відповідної законодавчої бази, а й здатністю держави забезпечити реальне функціонування механізмів захисту в умовах постійної загрози життю і безпеці дітей. Особливого значення набувають питання координації діяльності органів державної влади, створення ефективних систем обліку дітей, удосконалення процедур евакуації та реабілітації, забезпечення психологічної підтримки, розвитку дистанційної освіти й гарантування доступу дітей до правосуддя.

Водночас сучасний стан механізмів захисту прав дитини в Україні характеризується наявністю низки проблем. Серед них – недостатня координація між державними органами, складність оперативного реагування в умовах активних бойових дій, недосконалість окремих процедур захисту дітей, обмеженість ресурсного забезпечення,

а також труднощі фіксації та документування воєнних злочинів проти дітей. Значним викликом залишається питання соціальної та психологічної реабілітації дітей, які зазнали травматичного впливу війни. Усе це потребує подальшого наукового осмислення та вироблення ефективних шляхів удосконалення національної системи охорони дитинства.

1 Нормативно-правові засади захисту прав дитини в Україні в умовах воєнного стану

Захист прав дитини під час збройних конфліктів є одним із пріоритетних напрямів сучасного міжнародного права, що поєднує норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини й міжнародного кримінального права. Особливий статус дітей у системі міжнародно-правового захисту обумовлений їхньою фізичною та психологічною вразливістю, нездатністю повною мірою самостійно забезпечити власну безпеку, а також необхідністю гарантування умов для повноцінного розвитку навіть в умовах війни. Збройні конфлікти становлять одну з найбільших загроз для життя, здоров'я та розвитку дітей, оскільки саме вони найчастіше стають жертвами насильства, вимушеного переміщення, втрати членів сім'ї, експлуатації, торгівлі людьми та інших грубих порушень прав людини. У зв'язку з цим міжнародна спільнота сформувала комплекс правових стандартів, спрямованих на забезпечення особливого захисту дітей у період воєнних дій.

Фундаментальним міжнародно-правовим актом у сфері захисту прав дитини є Конвенція ООН про права дитини 1989 року[849], яка закріпила універсальні стандарти забезпечення прав і свобод дітей незалежно від умов їхнього проживання. Конвенція визначає дитину як особу, яка не досягла 18-річного віку, та покладає на держави обов'язок забезпечувати інтереси дитини в усіх сферах суспільного життя. Особливе значення для захисту дітей під час збройних конфліктів мають положення статті 38 Конвенції, відповідно до яких держави-учасниці зобов'язані дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права щодо дітей, забезпечувати їм захист і піклування під час збройних конфліктів та вживати всіх можливих заходів для того, щоб особи, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

[849] Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Важливим доповненням до Конвенції став Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року[850], який значно посилив міжнародні стандарти захисту дітей. У ньому підвищено мінімальний вік обов'язкового призову й безпосередньої участі у воєнних діях до 18 років, а також закріплено заборону вербування дітей недержавними збройними формуваннями. Протокол покладає на держави обов'язок вживати правових, адміністративних і соціальних заходів для запобігання участі дітей у збройних конфліктах і забезпечення реабілітації дітей, які постраждали внаслідок війни. Значення цього документа полягає у формуванні міжнародного стандарту абсолютної неприпустимості використання дітей у військових цілях.

Одним із ключових джерел міжнародно-правового регулювання захисту дітей під час війни є міжнародне гуманітарне право, основу якого становлять Женевські конвенції 1949 року[851] та Додаткові протоколи до них 1977 року[852]. У межах міжнародного гуманітарного права діти розглядаються як особлива категорія цивільного населення, що потребує підвищеного рівня охорони. Женевські конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачають обов'язок сторін конфлікту забезпечувати належне утримання дітей, сприяти їх евакуації із зон бойових дій, гарантувати доступ до медичної допомоги, харчування та освіти. Особлива увага приділяється дітям-сиротам і дітям, які були розлучені зі своїми сім'ями.

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій розширили систему гарантій захисту дітей. Зокрема, Додатковий протокол I передбачає, що діти користуються особливою повагою та захистом від будь-яких форм непристойного посягання. Сторони конфлікту зобов'язані забезпечувати їм допомогу та догляд, необхідні з огляду на їхній вік чи інші обставини. Крім того, міжнародне гуманітарне право забороняє напади на цивільні об'єкти, зокрема заклади освіти та охорони здоров'я, що мають критичне значення для забезпечення прав та безпеки дітей. В умовах сучасних збройних конфліктів ці положення набувають особливої актуальності у зв'язку зі зростанням кількості атак на школи, лікарні й об'єкти цивільної інфраструктури.

Важливе значення у формуванні міжнародних стандартів захисту дітей має діяльність Організації Об'єднаних Націй. Рада Безпеки ООН ухвалила

[850] Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

[851] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

[852] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL (Протокол I, від 8 червня 1977 року): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text, URL (Протокол II, від 8 червня 1977 року): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

низку резолюцій[853], присвячених дітям і збройним конфліктам, у яких визначено шість найбільш тяжких порушень прав дітей під час війни: вбивства та каліцтва дітей, вербування і використання дітей у збройних формуваннях, сексуальне насильство, викрадення дітей, напади на школи й лікарні, а також відмова в доступі до гуманітарної допомоги. Ці документи стали основою для створення міжнародних механізмів моніторингу й документування порушень прав дітей у зонах конфліктів.

Особливу роль у забезпеченні міжнародного захисту прав дитини відіграє міжнародне кримінальне право. Римський статут Міжнародного кримінального суду[854] визначає вербування дітей віком до 15 років та їх використання у воєнних діях як воєнний злочин. Крім того, насильницьке переміщення, депортація, вбивства й інші злочини проти дітей можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності або геноцид. Міжнародний кримінальний суд та інші міжнародні судові інституції відіграють важливу роль у притягненні винних осіб до відповідальності за злочини проти дітей, що має не лише каральне, а й превентивне значення.

Окремого значення набуває практика Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях неодноразово наголошував на необхідності забезпечення державами особливого захисту дітей навіть в умовах надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів. ЄСПЛ виходить із того, що держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів для захисту життя, безпеки й гідності дитини, а також забезпечувати ефективні механізми розслідування порушень її прав. Практика Суду має важливе значення для формування європейських стандартів у сфері захисту дітей і забезпечення ефективних засобів юридичного захисту.

В сучасних умовах міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини дедалі більше орієнтовані не лише на фізичну безпеку дітей, а й на забезпечення їхнього психологічного благополуччя, права на освіту, соціальну адаптацію та реабілітацію. Міжнародні організації, зокрема ЮНІСЕФ, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародний комітет Червоного Хреста й інші гуманітарні інституції реалізують комплексні програми підтримки дітей, які постраждали від війни. Такі програми охоплюють питання евакуації, надання медичної та психологічної допомоги, забезпечення доступу до освіти, возз'єднання сімей і соціальної інтеграції дітей-біженців і внутрішньо переміщених осіб.

[853] Resolution 1261 (1999). URL: https://docs.un.org/en/S/RES/1261(1999); Resolution 1612 (2005). URL: https://docs.un.org/en/S/RES/1612(2005); Resolution 2427 (2018). URL: https://docs.un.org/en/S/RES/2427(2018)

[854] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

Для України міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини мають особливе значення в умовах триваючої збройної агресії російської федерації. Масові порушення прав українських дітей, зокрема загибель, поранення, депортація, примусове переміщення та обмеження доступу до освіти й медичної допомоги, вимагають активного застосування міжнародних механізмів захисту. Водночас міжнародне право створює правову основу для документування воєнних злочинів проти дітей, міжнародного співробітництва у сфері повернення незаконно депортованих дітей і притягнення винних осіб до відповідальності.

Забезпечення та захист прав дитини в умовах воєнного стану є одним із ключових напрямів державної політики України в умовах триваючої збройної агресії. Повномасштабна війна спричинила необхідність оперативного вдосконалення національного законодавства з метою адаптації системи охорони дитинства до нових безпекових і гуманітарних викликів. Національні механізми захисту дітей формуються на основі Конституції України, міжнародних договорів, ратифікованих Україною, спеціального законодавства у сфері охорони дитинства, а також нормативно-правових актів, ухвалених у період дії воєнного стану.

Основоположне значення у системі правового регулювання має Конституція України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю держави[855]. Конституція гарантує рівність прав дітей незалежно від походження, а також покладає на державу обов'язок щодо охорони дитинства. В умовах воєнного стану конституційні гарантії прав дитини не втрачають своєї чинності, хоча окремі права можуть тимчасово обмежуватися відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»[856]. Водночас навіть за таких умов держава зобов'язана забезпечувати дотримання базових прав дитини, зокрема права на життя, безпеку, освіту, медичну допомогу та соціальний захист.

Базовим спеціальним нормативно-правовим актом у сфері захисту дітей є Закон України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом[857]. Закон закріплює систему основних прав дитини, гарантії їх реалізації та повноваження органів державної влади у цій сфері. Після початку

[855] Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[856] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[857] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

повномасштабної війни до законодавства було внесено низку змін, спрямованих на посилення захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Зокрема, особливого значення набуло правове регулювання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Надання такого статусу дозволяє забезпечити дитині доступ до додаткових соціальних гарантій, психологічної допомоги й державної підтримки.

Важливе місце у системі національного законодавства має Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає особливості функціонування державних органів та механізмів забезпечення прав людини в умовах війни. Запровадження воєнного стану зумовило необхідність ухвалення численних підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на організацію евакуації дітей із зон бойових дій, функціонування закладів освіти, забезпечення тимчасового влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також здійснення соціального супроводу внутрішньо переміщених осіб.

Одним із найважливіших напрямів правового регулювання стало забезпечення евакуації дітей із територій активних бойових дій та тимчасово окупованих територій. Кабінетом Міністрів України було затверджено низку порядків і процедур щодо обов'язкової евакуації дітей, їх супроводу, обліку й тимчасового розміщення[858]. Особлива увага приділяється евакуації дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду. Умови війни суттєво ускладнили діяльність органів опіки й піклування, тому законодавець запровадив спрощені механізми тимчасового влаштування дітей у сімейні форми виховання.

В умовах війни особливого значення набуло питання протидії незаконному переміщенню та депортації українських дітей. Україна активно вдосконалює законодавчі механізми документування фактів депортації, встановлення місцеперебування дітей та забезпечення їх повернення. Відповідні функції покладаються на центральні органи виконавчої влади, правоохоронні органи, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та міжнародних партнерів[859]. Водночас проблема повернення

[858] Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-п#Text

[859] Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-п#Text, Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text

депортованих дітей залишається однією з найскладніших у сфері захисту прав дитини під час війни.

Суттєвих змін зазнало й законодавство у сфері освіти. Умови воєнного стану зумовили розвиток дистанційної та змішаної форм навчання, а також створення правових механізмів забезпечення безперервності освітнього процесу[860]. Законодавство передбачає можливість організації навчання у дистанційному форматі, використання укриттів у закладах освіти й адаптацію освітнього процесу до безпекових умов регіону. Разом із тим тривале перебування дітей в умовах війни негативно впливає на доступ до якісної освіти, що потребує подальшого вдосконалення державної політики в цій сфері.

Важливим елементом системи захисту дітей є діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування. В умовах воєнного стану значно розширилася роль служб у справах дітей, органів опіки й піклування, Національної соціальної сервісної служби, Національної поліції та органів прокуратури. Їх діяльність спрямована на виявлення дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, документування фактів порушення прав дітей, організацію евакуації та надання соціальної підтримки. Водночас війна виявила низку проблем функціонування системи захисту дітей, серед яких недостатня координація між органами влади, складність обліку переміщених дітей та обмеженість ресурсного забезпечення.

Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила масштабні порушення прав дітей та поставила перед державою завдання створення ефективних механізмів правового захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. У сучасних умовах особливого значення набуває визначення правового статусу дитини, постраждалої внаслідок збройної агресії, оскільки саме наявність відповідного статусу є підставою для отримання державної підтримки, соціальних гарантій, психологічної допомоги та інших форм захисту[861]. Водночас правове регулювання цієї сфери перебуває у процесі постійного вдосконалення, що обумовлено масштабністю гуманітарних викликів і необхідністю адаптації законодавства до умов воєнного стану.

Правовий статус дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, визначається насамперед Законом України «Про охорону

[860] Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

[861] Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2017 р. № 1906-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19#Text

дитинства»[862]. Відповідно до положень цього Закону, до категорії дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, належать діти, які отримали поранення, контузії чи каліцтва, зазнали фізичного, сексуального або психологічного насильства, були викрадені чи незаконно вивезені за межі України, залучалися до участі у воєнних формуваннях, незаконно утримувалися, а також діти, які зазнали психологічних травм унаслідок воєнних дій.

Важливе значення має Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений Кабінетом Міністрів України[863]. Відповідно до цього Порядку, рішення про надання статусу ухвалюється органами опіки та піклування за місцем проживання або перебування дитини на підставі заяви законного представника та відповідних підтверджувальних документів. Такими документами можуть бути медичні довідки, витяги з Єдиного реєстру досудових розслідувань, документи правоохоронних органів, висновки психологів та інші докази, що підтверджують факт завдання дитині шкоди внаслідок воєнних дій. Водночас у практичній площині процедура документування порушень прав дітей часто ускладнюється активними бойовими діями, переміщенням населення та відсутністю доступу до окупованих територій.

Особливої актуальності проблема правового статусу постраждалих дітей набула після 2022 року у зв'язку зі значним збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб, депортованих дітей та дітей, які втратили батьківське піклування. Значна частина дітей була змушена залишити місце постійного проживання через загрозу життю та безпеці, що негативно вплинуло на реалізацію їхніх соціальних, освітніх та медичних прав[864]. За цих умов правовий статус постраждалої дитини виступає важливим інструментом забезпечення державного захисту та доступу до спеціальних програм підтримки.

Однією з найбільш гострих проблем є незаконне переміщення та депортація українських дітей з тимчасово окупованих територій. Такі дії є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права та можуть кваліфікуватися як воєнний злочин[865]. У зв'язку з цим Україна активно

[862] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

[863] Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п#Text

[864] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

[865] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

розвиває механізми обліку депортованих дітей, встановлення їхнього місцеперебування та забезпечення повернення. Важливу роль у цьому процесі відіграють державні органи, міжнародні організації та інституції громадянського суспільства. Водночас проблема ідентифікації та повернення дітей залишається складною через обмежений доступ до інформації та відсутність ефективних міжнародних механізмів примусового виконання відповідних рішень.

Суттєвим елементом правового статусу постраждалої дитини є гарантування права на соціальний захист і реабілітацію. Законодавство України передбачає надання таким дітям психологічної, медичної, соціальної та правової допомоги[866]. Особливо важливим є забезпечення психологічної реабілітації дітей, які пережили бойові дії, втрату членів сім'ї, окупацію чи примусове переміщення.

Окрему увагу законодавець приділяє дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, які постраждали внаслідок війни. У період воєнного стану були запроваджені спрощені механізми тимчасового влаштування таких дітей у сімейні форми виховання, а також удосконалені процедури евакуації дітей із закладів інституційного догляду[867]. Проте війна суттєво ускладнила діяльність органів опіки й піклування, що негативно впливає на оперативність ухвалення рішень та ефективність захисту дітей.

Правовий статус дитини, постраждалої внаслідок збройної агресії, також тісно пов'язаний із механізмами міжнародного захисту прав людини. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема ЮНІСЕФ, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародним комітетом Червоного Хреста та іншими гуманітарними інституціями, які забезпечують гуманітарну допомогу, підтримку програм евакуації та реабілітації дітей[868]. Важливу роль відіграє також міжнародне документування злочинів проти дітей та притягнення винних осіб до міжнародно-правової відповідальності.

[866] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

[867] Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text

[868] UNICEF Annual Report 2024. URL: https://www.unicef.org/reports/unicef-annual-report/2024

2 Інституційні механізми забезпечення та захисту прав дитини в умовах воєнного стану

Ефективний захист прав дитини в умовах воєнного стану неможливий без функціонування цілісної системи державних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення охорони дитинства, реалізацію соціальної політики та реагування на порушення прав дітей. Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво ускладнила діяльність органів державної влади у цій сфері, водночас обумовивши необхідність удосконалення механізмів міжвідомчої координації, оперативного реагування на гуманітарні виклики й посилення інституційної спроможності системи захисту дітей. Система державних органів у сфері захисту прав дитини в Україні включає органи законодавчої та виконавчої влади, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані служби й установи, діяльність яких регулюється Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Верховна Рада України відіграє важливу роль у формуванні державної політики у сфері захисту прав дитини через ухвалення законодавчих актів, спрямованих на охорону дитинства та забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану. Саме парламент визначає основні напрями правового регулювання у сфері соціального захисту дітей, функціонування системи опіки й піклування, організації евакуації дітей, забезпечення їхніх освітніх і медичних прав[869]. Важливим інституційним елементом системи захисту прав дитини є Уповноважений Президента України з прав дитини, діяльність якого спрямована на моніторинг дотримання прав дітей, координацію взаємодії державних органів та міжнародних організацій, а також сприяння поверненню незаконно депортованих українських дітей. Центральне місце у системі органів виконавчої влади посідає Кабінет Міністрів України, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони дитинства, ухвалює підзаконні нормативно-правові акти та координує діяльність відповідних міністерств і служб. У період дії воєнного стану урядом було ухвалено низку рішень щодо евакуації дітей із зон бойових дій, функціонування закладів освіти, соціального захисту внутрішньо переміщених дітей, а також забезпечення діяльності органів опіки та піклування.

Безпосередню реалізацію державної політики у сфері захисту дітей здійснює Міністерство соціальної політики України та підпорядкована

[869] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

йому Національна соціальна сервісна служба України[870], яка координує діяльність служб у справах дітей, здійснює контроль за дотриманням прав дітей, організовує соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також забезпечує функціонування механізмів усиновлення, опіки та піклування. Ключову роль у забезпеченні захисту дітей на місцевому рівні відіграють служби у справах дітей та органи опіки й піклування[871]. Саме ці органи безпосередньо взаємодіють із дітьми та сім'ями, здійснюють оцінку потреб дитини, ухвалюють рішення щодо надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій, організовують евакуацію та забезпечують захист дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Важливе місце у системі захисту прав дитини займають правоохоронні органи, насамперед Національна поліція України та підрозділи ювенальної превенції. Їх діяльність спрямована на запобігання правопорушенням щодо дітей, розшук зниклих дітей, документування воєнних злочинів проти дітей, протидію торгівлі людьми й забезпечення безпеки дітей у місцях тимчасового перебування. Особливу роль у захисті прав дітей відіграють органи прокуратури. Відповідно до законодавства, прокуратура здійснює процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти дітей, представляє інтереси дітей у суді та координує діяльність правоохоронних органів у сфері захисту прав неповнолітніх. Суттєве значення має також діяльність органів місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію державної політики на територіальному рівні й відповідають за функціонування закладів освіти, соціальних служб, центрів психологічної підтримки та інших установ, що забезпечують захист дітей.

Водночас функціонування системи державних органів у сфері захисту прав дитини в умовах війни супроводжується низкою проблем. Серед основних викликів слід виокремити недостатню координацію між органами влади, складність оперативного обміну інформацією, обмеженість кадрових і фінансових ресурсів, а також труднощі доступу до тимчасово окупованих територій. Важливим напрямом удосконалення системи є цифровізація механізмів обліку дітей, створення єдиних інформаційних реєстрів та посилення міжвідомчої взаємодії[872].

[870] Питання Національної соціальної сервісної служби України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-п#Text

[871] Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text

[872] Експертний документ «Забезпечення безпеки дітей під час збройних конфліктів: досвід України». URL: https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny/

В умовах повномасштабної збройної агресії росії проти України особливого значення набуває діяльність міжнародних організацій та інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини. Масштаб гуманітарної кризи, значна кількість внутрішньо переміщених осіб, руйнування соціальної інфраструктури, депортація українських дітей та інші наслідки війни обумовили необхідність залучення міжнародної підтримки й активізації діяльності громадських організацій. У сучасних умовах міжнародні організації та громадянське суспільство виступають важливими суб'єктами системи захисту прав дитини, доповнюючи діяльність державних органів та забезпечуючи реалізацію гуманітарних, правозахисних і соціальних функцій[873].

Однією з провідних міжнародних організацій у сфері захисту дітей є Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ). Діяльність ЮНІСЕФ в Україні спрямована на надання гуманітарної допомоги дітям та сім'ям із дітьми, забезпечення доступу до освіти, медичних послуг, психологічної підтримки та соціального захисту[874]. В умовах війни організація реалізує програми підтримки внутрішньо переміщених осіб, забезпечує дітей засобами гігієни, медикаментами, продуктами харчування, а також сприяє відновленню освітньої інфраструктури. Особливого значення набули програми психосоціальної допомоги дітям, які постраждали внаслідок бойових дій, втратили членів сім'ї або були змушені покинути місце проживання.

Важливу роль у сфері захисту дітей відіграє Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), яке забезпечує гуманітарну підтримку сімей із дітьми, сприяє організації тимчасового житла, наданню юридичної допомоги та захисту прав дітей-біженців, займається фіксацією фактів воєнних злочинів проти дітей, збиранням доказів незаконної депортації, нападів на цивільну інфраструктуру, випадків насильства та інших порушень міжнародного права. Особливу увагу організація приділяє дітям, які перебувають без супроводу дорослих або були розлучені із сім'єю внаслідок війни.

Одним із ключових суб'єктів міжнародної гуманітарної діяльності є Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), який в умовах війни в Україні бере участь в евакуації населення із зон бойових дій, наданні медичної допомоги, забезпеченні населення продуктами харчування та засобами першої необхідності. Важливим напрямом діяльності організації

[873] Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»: Постанова Верховної Ради України від 22.02.2017 р. № 1906-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19#Text

[874] UNICEF Annual Report 2024. URL: https://www.unicef.org/reports/unicef-annual-report/2024

є пошук зниклих осіб та сприяння возз'єднанню сімей, розлучених унаслідок бойових дій. Для дітей, які втратили контакт із батьками або законними представниками, така діяльність має особливе гуманітарне значення.

Особливого значення в умовах війни набуває діяльність українських інститутів громадянського суспільства. Громадські та благодійні організації активно залучаються до евакуації дітей із небезпечних територій, організації гуманітарної допомоги, забезпечення психологічної підтримки та соціальної адаптації дітей[875]. Значну роль відіграють волонтерські ініціативи, які оперативно реагують на потреби постраждалого населення та забезпечують підтримку сімей із дітьми в регіонах, що постраждали від бойових дій. Серед основних напрямів діяльності громадянського суспільства слід виокремити захист прав внутрішньо переміщених дітей, організацію освітніх і реабілітаційних програм, надання юридичної допомоги, а також сприяння міжнародній адвокації проблеми порушення прав українських дітей. Громадські організації активно співпрацюють із міжнародними партнерами й державними органами, забезпечуючи координацію гуманітарних заходів і реалізацію спільних проєктів.

Важливим напрямом діяльності міжнародних організацій та громадянського суспільства є сприяння поверненню незаконно депортованих українських дітей. З огляду на складність цього процесу міжнародна підтримка має критичне значення для встановлення місцеперебування дітей, забезпечення дипломатичного та правового супроводу, а також привернення уваги міжнародної спільноти до проблеми депортації[876]. У цьому контексті особливого значення набуває міжнародна співпраця України з міжнародними гуманітарними та правозахисними інституціями.

Водночас діяльність міжнародних організацій та громадянського суспільства у сфері захисту прав дітей супроводжується низкою проблем. Серед основних викликів слід виокремити безпекові ризики для гуманітарних працівників, обмежений доступ до тимчасово окупованих територій, недостатність фінансових ресурсів та складність координації великої кількості суб'єктів гуманітарної діяльності. Крім того, війна суттєво збільшує потребу у психологічній та соціальній підтримці дітей, що потребує розширення міжнародних програм допомоги та залучення додаткових ресурсів.

[875] Експертний документ «Забезпечення безпеки дітей під час збройних конфліктів: досвід України». URL: https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny/

[876] Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict to the General Assembly. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/document/report-of-the-special-representative-of-the-secretary-general-for-children-and-armed-conflict-to-the-general-assembly-5/

Забезпечення ефективного захисту прав дитини в умовах воєнного стану потребує функціонування комплексної системи судових і позасудових механізмів, спрямованих на відновлення порушених прав дітей, притягнення винних осіб до відповідальності та надання постраждалим необхідної правової, соціальної й психологічної допомоги. Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво загострила проблему захисту дітей, оскільки значна кількість неповнолітніх стала жертвами воєнних злочинів, примусового переміщення, психологічного насильства та інших порушень міжнародного гуманітарного права. У цих умовах особливого значення набуває ефективність національних та міжнародних механізмів правового захисту дітей.

Центральне місце у системі судового захисту прав дитини займають суди загальної юрисдикції України. Відповідно до Конституції України, кожному гарантується право на судовий захист своїх прав і свобод. У сфері захисту прав дитини суди розглядають справи, пов'язані з визначенням місця проживання дитини, позбавленням чи поновленням батьківських прав, усиновленням, встановленням опіки та піклування, захистом майнових і немайнових прав дитини, а також справи щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій. Показовою у цьому контексті є постанова Верховного Суду у справі № 487/2960/23 (провадження № 61-8756ск24) від 12 березня 2025 року[877], у якій розглядався спір щодо усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення порядку участі батька у вихованні дитини – в рішенні наголошено, що тимчасове перебування дитини за кордоном у зв'язку з воєнними діями не припиняє та не обмежує зміст батьківських прав іншого з батьків. Важливе значення для формування сучасної практики захисту прав дітей має також постанова Верховного Суду від 29 червня 2022 року у справі № 753/7395/20[878], де суд сформулював правову позицію щодо забезпечення права дитини на безпечне середовище проживання в умовах воєнного стану. Суд зазначив, що під час вирішення спорів про визначення місця проживання дитини необхідно враховувати не лише матеріально-побутові умови, а й безпекову ситуацію в регіоні проживання, можливість доступу до медичної допомоги, освіти та психологічної підтримки.

Особливе значення в умовах воєнного стану має кримінально-правовий захист дітей. У цьому контексті важливу роль відіграють органи

[877] Постанова Верховного Суду у справі № 487/2960/23, провадження № 61-8756ск24 від 12.03.2025 р./Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125933057?utm_source=chatgpt.com

[878] Постанова Верховного Суду від 29.06.2022 р. у справі № 753/7395/20/Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105148690?utm_source=chatgpt.com

прокуратури, які забезпечують процесуальне керівництво у справах щодо воєнних злочинів проти дітей і представляють інтереси неповнолітніх у суді. За офіційною інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на квітень 2026 року внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації в Україні загинули щонайменше 699 дітей, а понад 2457 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості. Найбільше постраждалих дітей зафіксовано у Донецькій, Харківській, Херсонській, Дніпропетровській та Запорізькій областях[879].

Одним із важливих міжнародних механізмів судового захисту прав дитини є Європейський суд з прав людини. Україна як учасниця Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод визнає юрисдикцію ЄСПЛ, що дозволяє громадянам звертатися до Суду у випадку порушення прав, гарантованих Конвенцією[880]. Практика ЄСПЛ має особливе значення для формування стандартів захисту дітей в умовах надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів. Суд неодноразово наголошував на позитивному обов'язку держави забезпечувати ефективний захист життя, безпеки та гідності дітей, а також гарантувати доступ до ефективних засобів юридичного захисту. Показовим у цьому аспекті є рішення у справі Saviny v. Ukraine[881], де Суд розглядав ситуацію вилучення дітей із сім'ї та їх передачі під державну опіку. ЄСПЛ визнав, що розлучення дитини з батьками становить надзвичайно серйозне втручання у право на повагу до сімейного життя і може бути виправдане лише у виключних випадках, коли доведено наявність реальної загрози для дитини. Подальший розвиток підходу щодо позитивних обов'язків держави простежується у справі Mamchur v. Ukraine[882], де Суд розглядав проблему невиконання національних судових рішень, що стосувалися визначення місця проживання дитини та реалізації батьківських прав. ЄСПЛ дійшов висновку, що право на сімейне життя має не лише декларативний характер, а передбачає обов'язок держави забезпечити реальне та своєчасне виконання судових рішень.

Особливе місце у системі міжнародного правосуддя займає Міжнародний кримінальний суд (МКС), юрисдикція якого поширюється

[879] Діти війни: офіційний державний портал/дані Офісу Генерального прокурора України. URL: https://childrenofwar.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com, Ukraine/International Criminal Court. Information for victims. URL: https://www.icc-cpi.int/victims/ukraine?utm_source=chatgpt.com

[880] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[881] Saviny v. Ukraine : Judgment of the European Court of Human Rights, 18 December 2008, application no. 39948/06. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90360

[882] Mamchur v. Ukraine : Judgment of the European Court of Human Rights, 16 July 2015, application no. 10383/09. – HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156388

на воєнні злочини, злочини проти людяності й геноцид. У контексті війни в Україні діяльність МКС має важливе значення для документування та розслідування злочинів проти дітей, зокрема незаконної депортації українських дітей, нападів на цивільну інфраструктуру й інших тяжких порушень міжнародного гуманітарного права. Міжнародно-правове переслідування осіб, винних у злочинах проти дітей, є важливим елементом забезпечення справедливості та відновлення порушених прав постраждалих дітей. Початок активного процесуальної реагування МКС у межах ситуації в Україні пов'язаний із рішенням Палати попереднього провадження II від 17 березня 2023 року, яким було видано ордери на арешт президента російської федерації володимира путіна та уповноваженої з прав дитини при президентові рф марії львової-бєлової[883]. Подальший розвиток практики Міжнародного кримінального суду у межах ситуації в Україні засвідчує поступове розширення кола осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, що свідчить про формування підходу до оцінки воєнних злочинів як результату системної політики. 5 березня 2024 року Палата попереднього провадження II МКС видала ордери на арешт щодо вищого військового керівництва рф – зокрема командувача Дальньої авіації повітряно-космічних сил збройних сил рф сергія кобилаша та командувача чорноморського флоту віктора соколова[884]. Підставою для такого рішення стали обґрунтовані підозри у вчиненні воєнних злочинів у формі спрямування атак на цивільні об'єкти та заподіяння надмірної шкоди цивільному населенню, що включало систематичні удари по енергетичній інфраструктурі України. 24 червня 2024 року МКС продовжив цю практику, видавши ордери на арешт щодо колишнього міністра оборони російської федерації сергія шойгу та начальника генерального штабу збройних сил рф валерія герасимова[885].

Водночас судовий захист не завжди є достатнім або оперативним механізмом реагування на порушення прав дитини, особливо

[883] International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and-maria-alekseyevna-lvova-belova

[884] International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and-viktor-nikolayevich-sokolov

[885] International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and-valery-vasilyevich-gerasimov

в умовах активних бойових дій. У зв'язку з цим важливого значення набувають позасудові механізми захисту, які включають діяльність органів опіки та піклування, служб у справах дітей, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого Президента України з прав дитини, а також міжнародних і громадських організацій. Ці інституції забезпечують оперативне реагування на порушення прав дітей, організацію евакуації, надання гуманітарної, соціальної та психологічної допомоги. Особливо важливою є їх участь у питаннях повернення незаконно депортованих дітей та міжнародного документування воєнних злочинів.

Важливим позасудовим механізмом є діяльність органів опіки та піклування, які ухвалюють рішення щодо захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, організовують їх тимчасове влаштування та здійснюють контроль за дотриманням прав дітей[886]. В умовах війни ці органи відіграють ключову роль у забезпеченні евакуації дітей із небезпечних територій, документуванні фактів порушення прав дитини та організації соціального супроводу сімей.

Попри наявність розгалуженої системи судових і позасудових механізмів захисту прав дитини, їх функціонування в умовах воєнного стану супроводжується низкою проблем. Серед основних викликів слід виокремити перевантаження судової системи, складність доступу до правосуддя для дітей із тимчасово окупованих територій, труднощі документування воєнних злочинів, а також недостатню координацію між державними органами та міжнародними інституціями. Важливою проблемою залишається також недостатній рівень психологічної підтримки дітей, які пережили травматичний досвід війни.

3 Проблеми та перспективи вдосконалення механізмів захисту прав дитини в Україні

Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила масштабну гуманітарну кризу, яка суттєво вплинула на реалізацію прав і свобод дитини. В умовах воєнного стану діти стали однією з найбільш уразливих категорій населення, оскільки саме вони найбільше потерпають від наслідків бойових дій, вимушеного переміщення, руйнування соціальної інфраструктури, психологічних травм та втрати безпечного

[886] Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text

сімейного середовища[887]. Попри активне вдосконалення законодавства й функціонування системи державного й міжнародного захисту дітей, реалізація прав дитини в умовах війни супроводжується численними проблемами, які мають комплексний правовий, соціальний, гуманітарний та організаційний характер.

Однією з найгостріших проблем є порушення права дитини на життя та безпеку. Збройні обстріли населених пунктів, використання вибухонебезпечних предметів, атаки на цивільну інфраструктуру та бойові дії на території проживання мирного населення призводять до загибелі й поранення дітей. Особливо небезпечними залишаються території, де ведуться активні бойові дії або які були тимчасово окуповані. Значна кількість дітей постраждала від мінно-вибухових травм, що обумовлює необхідність посилення державних програм мінної безпеки та інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення.

Суттєвою проблемою є вимушене переміщення дітей та порушення їх права на сімейне оточення. Тисячі українських дітей були змушені залишити свої домівки та переїхати в інші регіони України або за кордон. В умовах евакуації та масового переміщення населення зростає ризик втрати сімейних зв'язків, незаконного вивезення дітей, торгівлі людьми й інших форм експлуатації. Особливо складною залишається ситуація дітей, які перебувають без супроводу законних представників або втратили батьківське піклування внаслідок війни.

Одним із найбільш серйозних викликів є проблема незаконної депортації та примусового переміщення українських дітей із тимчасово окупованих територій. Такі дії є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права та прав дитини. Водночас процес встановлення місцеперебування депортованих дітей та їх повернення в Україну ускладнюється відсутністю доступу до окупованих територій, недостатністю міжнародних механізмів примусового реагування та складністю міжнародно-правових процедур. Унаслідок цього значна кількість дітей тривалий час залишається поза межами української системи правового та соціального захисту.

Війна також суттєво вплинула на реалізацію права дитини на освіту. Руйнування закладів освіти, безпекові ризики, перебої з електропостачанням та інтернет-зв'язком, а також вимушене переміщення населення негативно позначилися на доступі дітей до якісного навчання. Хоча

[887] Експертний документ «Забезпечення безпеки дітей під час збройних конфліктів: досвід України». URL: https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny/

дистанційна форма освіти дозволила частково забезпечити безперервність освітнього процесу, вона не здатна повною мірою компенсувати втрату очного навчання, соціалізації та безпечного освітнього середовища. Особливо складною є ситуація дітей із тимчасово окупованих територій, які позбавлені доступу до української системи освіти.

Серйозною проблемою залишається погіршення психоемоційного стану дітей. Перебування в умовах постійної небезпеки, втрата близьких, вимушене переселення, насильство та руйнування призводять до значного поширення посттравматичних стресових розладів, тривожності та депресивних станів серед дітей. Значна частина дітей потребує професійної психологічної допомоги та довготривалої реабілітації. Водночас система психологічної підтримки в Україні часто не має достатніх кадрових і фінансових ресурсів для забезпечення потреб усіх постраждалих дітей.

В умовах війни загострилися також проблеми соціального захисту дітей. Руйнування житлової та соціальної інфраструктури, зниження рівня доходів сімей, безробіття та вимушене переселення негативно впливають на рівень життя дітей і доступ до базових соціальних послуг. Особливо вразливими є діти з інвалідністю, діти-сироти, діти з багатодітних і малозабезпечених сімей, а також внутрішньо переміщені особи. У багатьох випадках сім'ї стикаються з труднощами отримання соціальної допомоги, медичних послуг і забезпечення належних умов проживання.

Окремою проблемою є недостатня ефективність координації діяльності державних органів у сфері захисту прав дитини. В умовах воєнного стану система захисту дітей зазнає значного навантаження, що ускладнює оперативне реагування на кризові ситуації. Недостатній рівень міжвідомчої взаємодії, проблеми обліку переміщених дітей, складність доступу до окремих територій та нестача кадрових ресурсів негативно впливають на ефективність державної політики у сфері охорони дитинства.

Водночас важливою проблемою є складність документування порушень прав дітей та притягнення винних осіб до відповідальності. Умови активних бойових дій, руйнування інфраструктури та обмежений доступ до тимчасово окупованих територій ускладнюють фіксацію фактів воєнних злочинів проти дітей. Це негативно впливає на можливість забезпечення справедливості, відшкодування шкоди та міжнародного правового реагування.

Сучасні виклики, пов'язані з триваючою збройною агресією проти України, обумовлюють необхідність комплексного вдосконалення системи захисту прав дитини. Масштабні гуманітарні наслідки війни, збільшення кількості дітей, які постраждали від бойових дій, вимушеного переміщення, втрати сімейного оточення та психологічних травм,

вимагають адаптації державної політики у сфері охорони дитинства до умов воєнного та повоєнного розвитку держави. В сучасних умовах система захисту прав дитини має функціонувати не лише як механізм реагування на порушення прав дітей, а й як комплексна система забезпечення безпеки, соціальної підтримки, реабілітації та відновлення прав дітей, постраждалих унаслідок війни.

Одним із ключових напрямів удосконалення системи захисту прав дитини є подальший розвиток національного законодавства. Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, ухвалених після 2022 року, чинне законодавство потребує систематизації та адаптації до нових викликів воєнного часу. Особливого значення набуває вдосконалення правового регулювання процедур евакуації дітей, механізмів повернення депортованих осіб, соціального супроводу внутрішньо переміщених дітей, а також забезпечення ефективного документування воєнних злочинів проти дітей. Важливим напрямом законодавчих змін має стати гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав дитини та міжнародного гуманітарного права.

Перспективним напрямом розвитку системи захисту прав дітей є посилення інституційної спроможності державних органів. В умовах війни особливої актуальності набуває підвищення ефективності діяльності служб у справах дітей, органів опіки й піклування, Національної соціальної сервісної служби та правоохоронних органів. Необхідним є вдосконалення механізмів міжвідомчої координації, оперативного обміну інформацією та створення єдиної системи реагування на випадки порушення прав дітей. Важливим завданням залишається кадрове забезпечення системи захисту дітей, підвищення кваліфікації фахівців і розвиток спеціалізованої підготовки у сфері ювенальної юстиції та психологічної підтримки дітей.

Особливу увагу слід приділити цифровізації системи захисту прав дитини. Створення єдиних електронних реєстрів дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт і депортованих дітей дозволить підвищити ефективність державного контролю та координації. Використання сучасних інформаційних технологій сприятиме оперативному обміну даними між державними органами, забезпеченню належного обліку дітей та підвищенню ефективності соціального супроводу. Водночас цифровізація має супроводжуватися належним рівнем захисту персональних даних дітей і дотриманням стандартів інформаційної безпеки.

Важливим напрямом удосконалення системи захисту прав дитини є розвиток механізмів психологічної та соціальної реабілітації дітей.

Війна спричинила масштабні психоемоційні травми серед дітей, що обумовлює необхідність створення довгострокових програм психологічної підтримки та соціальної адаптації. Держава має забезпечити доступність психологічної допомоги для дітей у закладах освіти, медичних установах і центрах соціальних служб. Перспективним є впровадження комплексних програм психосоціальної реабілітації із залученням міжнародних організацій, громадського сектору й фахівців у сфері дитячої психології.

Суттєвого вдосконалення потребує система забезпечення права дитини на освіту в умовах війни й повоєнного відновлення. Необхідним є створення безпечного освітнього середовища, розвиток змішаних і дистанційних форм навчання, модернізація освітньої інфраструктури й забезпечення доступу до освіти дітей із тимчасово окупованих територій. Водночас важливим завданням залишається забезпечення соціальної інтеграції дітей, які були змушені тривалий час перебувати за межами України або проживали в умовах окупації.

Особливого значення набуває вдосконалення механізмів повернення незаконно депортованих українських дітей. У цьому контексті необхідним є посилення міжнародної співпраці України з міжнародними організаціями, гуманітарними місіями та іноземними державами. Важливим напрямом є створення ефективних міжнародно-правових механізмів притягнення винних осіб до відповідальності за злочини проти дітей, а також розвиток системи міжнародного моніторингу та документування порушень прав дитини.

Перспективним напрямом розвитку системи захисту дітей є посилення ролі громадянського суспільства та міжнародних організацій. Громадські та благодійні організації вже сьогодні виконують важливі функції у сфері гуманітарної допомоги, психологічної підтримки й захисту дітей. Подальший розвиток партнерства між державою, міжнародними організаціями та громадянським суспільством сприятиме підвищенню ефективності системи захисту прав дитини й формуванню комплексного підходу до вирішення гуманітарних проблем.

Водночас важливим напрямом удосконалення системи захисту прав дитини є розвиток ювенальної юстиції та забезпечення доступу дітей до правосуддя. Необхідним є вдосконалення процедур розгляду справ за участю дітей, розвиток спеціалізованих судових механізмів і програм правової допомоги дітям, які постраждали внаслідок війни. Важливе значення має також забезпечення ефективного документування воєнних злочинів проти дітей і міжнародного правового переслідування осіб, винних у таких злочинах.

Висновки

Проведене дослідження механізмів захисту прав дитини в Україні в умовах воєнного стану дозволяє дійти висновку, що повномасштабна збройна агресія російської федерації спричинила безпрецедентні виклики для національної системи охорони дитинства та суттєво ускладнила реалізацію основоположних прав і свобод дітей. В умовах війни діти стали однією з найбільш уразливих категорій населення, оскільки саме вони найбільше потерпають від бойових дій, вимушеного переміщення, втрати сімейного оточення, психологічної травматизації, обмеження доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг. За таких обставин особливого значення набуває формування ефективної системи правових, інституційних та міжнародних механізмів захисту прав дитини.

У ході дослідження встановлено, що міжнародно-правові стандарти, закріплені у Конвенції ООН про права дитини, Женевських конвенціях, Додаткових протоколах до них та інших міжнародних актах, створюють основу для забезпечення особливого захисту дітей під час збройних конфліктів. Водночас національне законодавство України у сфері охорони дитинства зазнало суттєвих трансформацій у зв'язку із запровадженням воєнного стану. Законодавчі зміни були спрямовані на врегулювання процедур евакуації дітей, забезпечення діяльності органів опіки та піклування, соціального захисту внутрішньо переміщених дітей, а також протидії незаконному переміщенню та депортації українських дітей.

Важливим елементом системи захисту прав дитини є діяльність державних органів, міжнародних організацій та інститутів громадянського суспільства. Дослідження показало, що ефективність захисту дітей значною мірою залежить від рівня координації між державними інституціями, правоохоронними органами, міжнародними гуманітарними організаціями та громадськими ініціативами. Особливу роль у сучасних умовах відіграють міжнародні організації, які забезпечують гуманітарну допомогу, психологічну підтримку, документування воєнних злочинів і сприяють поверненню незаконно депортованих дітей.

Разом із тим встановлено, що реалізація прав дитини в умовах війни супроводжується низкою серйозних проблем. Серед основних викликів слід виокремити загрозу життю та безпеці дітей, руйнування освітньої та соціальної інфраструктури, недостатню ефективність механізмів евакуації та обліку дітей, складність документування воєнних злочинів, а також недостатній рівень психологічної та соціальної реабілітації постраждалих дітей. Особливо гострою залишається проблема

незаконної депортації та примусового переміщення українських дітей, що потребує активізації міжнародно-правових механізмів реагування та міжнародного співробітництва.

У результаті дослідження обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення системи захисту прав дитини в Україні. Перспективними напрямами розвитку визначено гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, посилення інституційної спроможності органів державної влади, розвиток цифрових механізмів обліку дітей, удосконалення системи психологічної реабілітації та соціальної підтримки, а також розширення міжнародної співпраці у сфері повернення депортованих дітей та притягнення винних осіб до відповідальності. Важливим завданням залишається формування комплексної державної стратегії захисту прав дитини в умовах війни й повоєнного відновлення України.

Отже, ефективний захист прав дитини в умовах воєнного стану потребує комплексного поєднання правових, організаційних, гуманітарних і міжнародно-правових механізмів, спрямованих на забезпечення безпеки, розвитку й відновлення порушених прав дітей. У сучасних умовах питання охорони дитинства набуває не лише внутрішньодержавного, а й глобального гуманітарного значення, оскільки рівень захищеності дітей є одним із ключових показників демократичності держави, ефективності її правової системи та перспектив повоєнного розвитку суспільства.

Анотація

У статті досліджуються механізми захисту прав дитини в Україні в умовах воєнного стану, зумовленого повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України. Проаналізовано сучасні виклики у сфері забезпечення прав дитини, пов’язані з бойовими діями, вимушеним переміщенням населення, депортацією дітей, руйнуванням соціальної інфраструктури та психологічною травматизацією неповнолітніх. Значну увагу приділено міжнародно-правовим стандартам захисту прав дітей під час збройних конфліктів, зокрема положенням Конвенції ООН про права дитини, Женевських конвенцій та практиці міжнародних судових інституцій. Досліджено особливості національного законодавства України у сфері охорони дитинства в умовах воєнного стану та визначено основні напрями його трансформації після 2022 року. Окремо охарактеризовано правовий статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також механізми надання відповідного статусу й соціальних гарантій. У статті проаналізовано систему державних

органів, діяльність міжнародних організацій та інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини. Значну увагу приділено судовим і позасудовим механізмам захисту прав дітей, включаючи національну судову практику, діяльність Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду. Визначено основні проблеми реалізації прав дитини в умовах війни, серед яких загроза життю та безпеці дітей, обмеження доступу до освіти, складність документування воєнних злочинів і недостатній рівень психологічної реабілітації. Обґрунтовано необхідність удосконалення національної системи захисту прав дитини шляхом посилення міжвідомчої координації, цифровізації механізмів обліку дітей, розвитку міжнародної співпраці та гармонізації законодавства з міжнародними стандартами. Зроблено висновок, що ефективний захист прав дитини в умовах воєнного стану потребує комплексного поєднання правових, інституційних, соціальних і міжнародно-правових механізмів, спрямованих на забезпечення безпеки, розвитку та відновлення порушених прав дітей.

Ключові слова: права дитини; воєнний стан; збройний конфлікт; міжнародне гуманітарне право; механізми захисту прав.

Література

1. Буроменський М. В. Міжнародне гуманітарне право : навчальний посібник. Київ, Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України : наукове видання / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова; за заг. ред. А. П. Бущенка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 82 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Preview_Child_Pid_Prizilom.pdf
3. Заключні спостереження щодо доповідей, поданих державами-учасницями відповідно до Статті 8 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (CRC/C/OPAC/UKR/1) та письмових відповідей на перелік його запитань (CRC/C/OPAC/UKR/Q/1/Add.1), 2011. URL: http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf
4. Кочемировська О. О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах : Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: www.niss.gov.ua/articles/1660/
5. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис… д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 40 с.

6. Міжнародне гуманітарне право : Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса, Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 145с.
7. Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я., Хитровський Д. В. Баланс публічного інтересу і прав людини у діяльності правника: конституційно-деонтологічний підхід. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*, 2026, (1), 61–70. DOI: https://doi.org/10.32782/2078-3566-2026-1-08
8. Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я., Хитровський Д. В. Позитивні зобов'язання держави щодо захисту прав людини та їх реалізація в діяльності Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*, 2026. 1, 13–21. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-94-13-21
9. Степаненко Н. В., Кубрак Д. А. Захист прав дітей під час реалізації гарантій у виконавчому провадженні: теоретико-правове дослідження. *Legal Bulletin*, 2023. С. 59–66. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-10-59-66
10. Француз А. І., Саламахіна І. В. Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. Теоретико-правові аспекти даної проблематики. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, 2018. Вип. 33. С. 5–9. https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/153